
Секція 6. Історіографія археологічних та архітектурно-фортифікаційних споруд

Світлана Біляєва

старший науковий співробітник ІА НАН України

Олена Фіалко

старший науковий співробітник ІА НАН України

м. Київ

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ БІЛГОРОД-ДНІСТРОВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Ключові слова: Білгород-Дністровська фортеця, археологічні дослідження, будівельна періодизація, доба середньовіччя.

Анотація. Статтю присвячено історії археологічних досліджень Білгород-Дністровської (Аккерманської) фортеці – важливої пам'ятки оборонного зодчества Правобережної України за часів середньовіччя та раннього модерну.

Середньовічна фортеця розташована на правому березі Буго-Дністровського лиману в м. Аккерман (сучасне м. Білгород-Дністровський). Локалізація міста, і в першу чергу фортеці, значною мірою обумовила стратегічне значення, а разом і функції міста як визначного форпосту та центру міжнародних зв'язків від Середньовіччя до Нового часу.

В археологічному вивченні Білгород-Дністровської фортеці виділяються три нерівнозначних хронологічних етапи.

Перший етап (1900-1941 рр.) визначається нерегулярними дослідженнями розвідувального характеру. Початок археологічних робіт у фортеці пов'язаний із ім'ям Е.Р. Штерна. В пошуках античних шарів в 1900 – 1912 рр. дослідник заклав невеликі за розмірами траншеї на валу біля Головних воріт та на території Нижнього двору. Внаслідок цього було зібрано колекцію знахідок, і перш за все кераміки, різних часів. В результаті Е.Р. Штерном було визначено, що культурний шар фортеці, який сягає 6-7 м, насичений артефактами, сумарна дата яких 14-17 ст. [3; 25, с. 5, 11]. До того ж дослідник склав стратиграфічну схему нашарувань пам'ятки, що відповідали трьом періодам: античному (6 ст. до н.е. – перші ст. н.е.); молдавсько-генуезському (14-15 ст.) та турецькому (16 - 18 ст.) [40, с. 92-101].

З 1919 по 1937 р., коли місто перебувало у складі Румунії, нерегулярні розкопки на території фортеці та біля неї проводили румунські дослідники - Г. Авакян, Г. Братіану, П. Нікореску. Шурфування в різних частинах пам'ятки дозволило визначити наявність матеріалів молдавського, генуезсько-татарського та османського часів і віднести появу та розбудову фортеці до молдавського періоду [45; 46; 48; 49]. До того ж, Г. Авакян зробив особливий внесок у вивчення цитаделі [38, с.31] – завдяки знахідці монети молдавського господаря Олександра Доброго біля фундаменту південно-східної башти він переконливо довів приналежність будівлі до молдавського періоду [41].

Розкопки у фортеці були поновлені у 1940-1941 рр. під керівництвом В.О. Шахназарова – директора Аккерманського музею. Будівництво фортеці, як і кам'яні сходи з фортеці у бік лиману, він визначив турецьким часом. На жаль матеріали цих досліджень не були видруковані, а документація, за виключенням стислого звіту, який містив план розкопу 1940 р., втрачена.

Другий етап (1945-1999 рр.) характеризується переважно епізодичними археологічними розкопками фортеці в контексті загальних досліджень історії міста.

У 1945-47 та 1949-50 рр. археологічні дослідження на території фортеці та навколо неї

проводила експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом Л.Д. Дмитрова. Ці роботи поклали початок систематичному вивченню міста, його топографії та планування [20, с. 210-211; 21, с. 39-52; 22, с. 59-64; 23, с. 111-123]. Проте тематика, пов'язана із побудовою укріплень, зведенням фортеці, її розвитком як комплексу фортифікації та інфраструктури, залишалася поза увагою дослідників. Так, приміром, розкопки А.І. Фурманської 1953-63 рр. (з деякими перервами) були зосереджені переважно на дослідженнях античних нашарувань [36, с. 56-63; 37, с.5-19]. У 1954 та 1958 рр. у Білгороді-Дністровському працював загін Пруто-Дністровської експедиції ІА АН СРСР під керівництвом М.Г. Рабиновича, який запропонував власну періодизацію середньовічного міста. За цією періодизацією верхній горизонт культурних нашарувань (16-18 ст.) співвідноситься з османським часом, середній (14-16 ст.) пов'язаний із існуванням молдавського міста Четатя Албе, і нижній (поза те, що він не був виявлений) – із слов'янським часом [30, с. 102-107; 31, с. 404-405].

Далі в Білгороді працювали: Білгород-Дністровська експедиція Одеського археологічного музею – з 1965 р. її очолював І.Б. Клейман, а з 1967 по 1968 рр. співкерівниками її були І.Б. Клейман та А.А. Кравченко; в 1969-1971 рр. експедиція ІА АН УРСР під керівництвом С.Д. Крижицького; в 1972-1985 рр. знов експедиція Одеського археологічного музею на чолі з І.Б. Клейманом [25, с. 12; 26, с. 47-53; 24, с. 54-75]. В ході робіт 1969 – 1973 рр. в Портовому дворі фортеці був відмічений культурний шар османського періоду, проте цілеспрямовані розкопки цього часу не проводилися.

Нові матеріали дозволили І.Б. Клейману запропонувати свій варіант стратиграфії Білгорода. За його розробками місто перекриває не менше восьми нашарувань, три з яких співвідносяться із середньовічним та постсередньовічним періодами. Перший (відповідно верхній) шар (16-18 ст.) відповідає турецькому Аккерману; другий шар (15 ст.) пов'язаний із рештками молдавського міста; третій (13-14 ст.) – з рештками міста, що входило до складу золотоординської держави [24, с. 62-70]. А.А. Кравченко, яка приділила головну увагу дослідженням саме золотоординського Аккерману, спираючись на дослідження фортечних споруд та написів на плитах, вмонтованих в стіни, дійшла висновку, що будівництво фортеці було розпочато молдавськими господарями наприкінці 14 ст. (1399 р.) і завершено в середині 15 ст. Культурний шар цього часу датовано монетами, чеканими за часів правління Олександра Доброго та Стефана Великого [25, с. 17, 116].

В 1977 - 1980 рр. розкопки фортеці проводились експедицією ІА АН УРСР під керівництвом Г.Г. Мезенцевої. Основні зусилля дослідниці були спрямовані на пошук слов'янських та давньоруських матеріалів, які не належать до часів будівництва фортечних споруд [28, с. 369-370; 27, с. 283; 29, с. 516-518].

В процесі подальших досліджень античної Тіри, які проводились в різні роки під керівництвом В.М. Зубаря, О.О. Росохацького, Н.О. Сон, І.В. Бруяко, Т.Л. Самойлової, крім античних, знайдені матеріали середньовічного Білгороду. Зокрема, в 1999 р. під час розкопок українсько-румунської експедиції (під керівництвом Т.Л. Самойлової та В. Кожукару) були зафіксовані залишки будівлі, що загинула, вірогідно, в пожежі під час осади Білгородської фортеці султаном Баязідом-ІІ у 1484 р. [32, с. 145].

Початок **третього етапу** археологічних досліджень Аккерманської фортеці пов'язаний із роботами Міжнародної Південної Середньовічної експедиції ІА НАН України (1999-2010 рр.) під керівництвом С.О. Біляєвої. В цей час розпочинається цільоспрямоване комплексне вивчення Аккерманської фортеці османського періоду. В ході низки міжнародних проектів із Турецьким історичним товариством у 1999-2002 рр., Турецьким управлінням із співробітництва та розвитку (ТІКА) у 2004-2006 рр., Фондом Макса фон Берчема (Швейцарія) у 2005-2009 рр. та Британським Інститутом в Анкарі Британської Академії Наук у 2006-2010 рр. були розроблені загальні завдання комплексного археологічного, архітектурного та історичного вивчення видатної пам'ятки, здійснений великий обсяг різнопрофільних досліджень.

Роботам постійно діючої міжнародної експедиції передувала ідентифікація залишків турецької лазні, що була розташована на теренах Нижнього двору фортеці, провідним турецьким фахівцем в галузі османських архітектурно-археологічних пам'яток проф. Б. Ерсоем у 1998 р.

У 1999 р. за проектом Турецького історичного товариства були розпочаті археологічні дослідження лазні в Нижньому (Портовому) дворі фортеці, які тривали декілька польових сезонів. В

цьому ж році здійснені дослідження будівельних залишків мечеті та мінарету у Громадянському дворі фортеці.

Основні археологічні розкопки сезонів 2000-2007 рр. були зосереджені на вивченні Нижнього двора фортеці як комплексу фортифікацій та інших архітектурно-будівельних споруд, планувальної структури двору. Стаціонарні розкопки проводились у його центральній частині між Портовими воротами і нижньою лінією укріплень вздовж узбережжя лиману. Тут повністю розкопане приміщення лазні, визначена її структура, призначення приміщень, простежені етапи розбудови і зміна функції лазні на майстерню з виробництва свинцевих виробів, а пізніше у складське приміщення.

Крім того, на центральній ділянці виявлена система водопостачання та водовідведення, кам'яна мостова із водостоком.

Іншим значним об'єктом досліджень були споруди нижньої лінії фортифікації: стіна та барбакан, які досліджувалися у 2005-2007 рр. В результаті ретельних обстежень та розкопок вдалося відтворити первинну конструкцію барбакану, його устрій та планування, основні періоди перебудови та особливості конструкції. Відкритий арковий перехід з основного приміщення барбакану до башти, дверний засов ті інші деталі будівлі. Також були відкриті первинна стіна барбакану та частина вхідної брами. Встановлено, що перебудова структури барбакану була пов'язана із розбудовою бастионної системи 18 ст. – фінального етапу турецького панування. Це підтверджується відомостями османських будівельних реєстрів, аналіз яких зроблено учасниками проектів проф. В. Остапчуком (Канада) та док. К. Фінкель (Великобританія). Завдяки ретельним обстеженням стіни нижньої фортифікаційної лінії док. Дж. Беннетом (Туреччина), архітектором А.М. Мартинюк-Медвецької встановлена первинна висота стіни та наступні етапи її підняття, характер захисних заходів кожного етапу перебудови. Відмічена поява аркового проходу у стіні, який був зроблений на початку 19 ст. російськими господарями фортеці до відміни воєнно-оборонного статусу фортеці у 1832 р., що призвело до її поступового занепаду.

На території Нижнього двору був здійснений також значний обсяг робіт методами неруйнуючої археології, зокрема, обмірних робіт із використанням новітньої геодезичної техніки.

Слід особливо відзначити, що завдяки міжнародним проектам вперше вдалося провести комплекс робіт методами неруйнуючої археології по всій площі фортеці. Обмірні роботи виконані з використанням GPS Total station Trimble R-3 співробітниками експедиції к.і.н. Ю. Болтриком, І. Карашевич, П. Костуром разом із док. Дж. Метью (США). Ціми роботами визначені координати та відстань між окремими об'єктами фортеці, зокрема між баштами і брамами; обстежені та локалізовані бастиони; поточнені розміри куртин, башт та інших окремих об'єктів, що дозволило скласти загальний план фортеці та побудувати її комп'ютерну модель. До того ж здійснено кореляцію об'єктів фортеці із даними будівельних реєстрів, отриманих у Стамбульських архівах К. Фінкель та В. Остапчуком, встановлено або поточнено їх назви.

З метою уточнення локалізації будівель, позначених на різних графічних планах фортеці 18-19 ст., які зараз знаходяться під шаром ґрунту, А. Тернером та Р. Хедслі (Велика Британія) проведено серію натурних обстежень з застосуванням спеціальної апаратури – георадара та геосканера. Це дало можливість виявити абриси деяких архітектурних споруд в Гарнізонному та Нижньому дворі фортеці.

З метою всебічного вивчення фортечних будівель та конструкцій були застосовані різні методи природничих досліджень. Приміром, були взяті: проби будівельних розчинів та матеріалів з різних об'єктів фортеці (к.хім.н. Р. Гуцуляк); зразки деревини (док. Т. Важний, США, к.і.н. Ю. Болтрик, С. Сагайдак), проби ґрунту (проф. Ж. Матвіїшина).

Об'єктом досліджень 2009-2010 рр. було обрано рів – важлива складова оборони фортеці, ескарп та контрескарп. Їх дослідження дало можливість вперше встановити точну глибину та ширину рва на різних його ділянках. З'ясовано особливості спорудження рва із поєднанням природних факторів та технічних можливостей регуляції його заповнення шляхом створення шлюзів. Крім того, були знайдені залишки башти, відсутні на пізніх планах фортеці, встановлено призначення деяких будівель. Все це дозволило зрозуміти характер змін у будівельній техніці, структурі оборонного комплексу в цілому протягом всього періоду його функціонування [1, с. 20-22; 2, с.413-418; 3, с. 143-145; 4, с. 66-67; 5, с. 14-17; 6, с. 73; 7, с. 32-35; 8, с. 28-30; 9, с. 11-12; 10, с. 18-25; 11, с. 55; 12, с. 65-66; 13, с. 76; 14, с. 277-285;

15, с. 350-355; 16, с. 399-403; 17, с. 448-454; 18, с.35; 42, р. 6-7; 43, р. 137-170; 44, р. 7-8; 47, р. 8-10 та інші]. Паралельно із розкопками та дослідженнями з не рушійної археології систематично проводився комплекс робіт з консервації та відновлення об'єктів під керівництвом к.і.н. С.О. Біляєва, які були розкриті в Нижньому дворі. Важливі заходи для збереження залишків турецької лазні передбачали їх укріплення та водовідведення за проектом та участю док. С.Тунчоку (Туреччина).

Також було здійснено укріплення стін приміщень барбакану з використанням оригінальних каменів (С.О. Біляєв, Ю.В. Болтрик).

Попередня інформація про результати досліджень, а також огляд окремих категорій знахідок із різних частин фортеці постійно вводиться до наукового обігу.

Паралельно, у 2005-2014 рр., нерегулярні розкопки в різних частинах фортеці здійснюються Білгород-Тірською експедицією ІА НАНУ під керівництвом к.і.н. Т.Л. Самойлової. Так, у Громадянському дворі відкриті залишки нежитлових приміщень османського часу, мінарет мечеті, дата якої на підставі арабського напису відповідає 1122 р. Хіджри, або 1710 р. Р.Х. [19, с. 210–216; 35, с. 182-183]. На площі того ж двору поруч з Водяними воротами розкопана нижня частина восьмикутної будівлі [33, с. 253; 34, с. 371]. На думку проф. Б. Ерсоя, вона може бути інтерпретована як тюрбе.

Отже результати комплексних досліджень третього етапу археологічного вивчення Аккерманської фортеці дозволили внести суттєві корективи у датування спорудження певних об'єктів та проведення ремонтних робіт в фортеці; призначення будівель; зрозуміти та уточнити характер будівельної техніки, притаманний кожному з будівельних періодів фортеці.

Багаторічні археологічні дослідження Аккерманської фортеці, що тривають (з певними переривами) вже майже 115 років, дозволили значною мірою віддзеркалити основні етапи будівництва і функціонування пам'ятки зодчества, до спорудження та розбудови якої долучилися покоління мешканців Північного Причорномор'я, і яка є видатною пам'яткою історії сучасних країн сусідів – Молдови, Туреччини та України.

Список використаних джерел та літератури

1. Беляева С.А. Ювелирные изделия из раскопок Портового двора Аккерманской крепости / С.А. Беляева, Ю.В. Болтрик, Е.Е. Фиалко // Birinci uluslararası Avrasya arkeoloji kongresi. Bildiri Özetleri. Fıca 2007, 21 – 24 Mayıs 2007. – Izmir, 2007. – P. 20-22.
2. Беляева С.А. Два хамама Акермана (опыт корреляции археологических и письменных источников) / С.А. Беляева, Е.Е. Фиалко // Проблемы давньоруської та середньовічної археології. Археологія і давня історія України. – Вип. 1. - К., 2010. - С. 413-418.
3. Беляева С.А. Междисциплинарные исследования Белгород-Днестровской крепости / С.А. Беляева, Е.Е. Фиалко // Матеріали 9-ї Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні питання історії науки і техніки.” - К., 2010-а. - С. 143-45.
4. Беляева С.А. О результатах изучения средневековых городских центров Северного Причерноморья (на примере Очакова и Белгорода) / С.А. Беляева, Е.Е. Фиалко // Проблемы истории и археологии Украины. Материалы VII Международной научной конференции 28 – 29 октября 2010 года. - Харьков, 2010-б. - С. 66 – 67.
5. Біляєва С.О. З досвіду українсько-турецького співробітництва у дослідженні пам'яток османського періоду / С.О. Біляєва // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірка наукових статей. – Вип. 8. – К. 1999. – С. 14-17.
6. Біляєва С.О. Дослідження пам'яток османського часу у Північному Причорномор'ї / С.О. Біляєва, Б. Ерсой // Археологічні відкриття в Україні 1998–99 рр. – К., 1999-а. – С. 73.
7. Біляєва С.О. Археологічні дослідження пам'яток османської доби в Україні у 1999 р. / С.О. Біляєва, Б. Ерсой // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Центр пам'яткознавства АН України і УТОПК. – Вип. 9. – К. 2000. – С. 32 – 35.
8. Біляєва С.О. Дослідження карантинного двору Білгород – Дністровської фортеці / С.О. Біляєва, Б. Ерсой // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Центр пам'яткознавства АН України і УТОПК. – Вип. 11. – К., 2002. – С. 28-30.
9. Біляєва С.О. Українсько-турецьке співробітництво в галузі археології (1996-2003 рр.): підсумки та

- завдання подальших досліджень / С.О. Біляєва // Україна і Туреччина. Тези доповідей міжнародної наукової конференції з нагоди 80-річчя заснування Турецької Республіки. – К., 2003. – С. 11-12.
10. Біляєва С.О. Османський будівельний період у Північному Причорномор'ї / С.О. Біляєва // Східний світ. – № 1. – 2003-а. – С. 18-25.
 11. Біляєва С.О. Дослідження міжнародної Південної Середньовічної експедиції у 2001-2002 рр. / С.О. Біляєва, Б. Ерсой, Ю.В. Болтрик // Археологічні відкриття в Україні 2001-2002 рр. - К., 2003 б. – С. 55.
 12. Біляєва С.О. Дослідження міжнародної Українсько-Турецької експедиції у 2004 р. / С.О. Біляєва, Б. Ерсой, О.Є. Фіалко // Археологічні відкриття в Україні 2001-2002 рр. - К., 2005. – С. 65-66.
 13. Біляєва С.О. Інформація про роботу Міжнародної українсько-турецької експедиції у 2005 р / С.О. Біляєва, Б. Ерсой, Ю.В. Болтрик, О.Є. Фіалко, І.В. Карашевич // Археологічні дослідження в Україні у 2004-5 рр. - Запоріжжя, 2006. - С. 76.
 14. Біляєва С.О. Віконниці в системі архітектурних реконструкцій (османська лазня Аккерманської фортеці) / С.О. Біляєва, О.Є. Фіалко, І.В. Карашевич // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Центр пам'яткознавства АН України і УТОПШ. - Вип. 15. - К., 2006-а. - С. 277 – 285.
 15. Біляєва С.О. Історичний розвиток Турецького барбакану Портового двору Аккерманської фортеці за результатами археологічно-архітектурних досліджень, проведених у 2006-2007 роках / С.О. Біляєва, А.М. Мартинюк-Медвецька, К.В. Присяжний // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Центр пам'яткознавства АН України і УТОПШ. - Вип. 17. - К., 2008. - С. 350-355.
 16. Біляєва С.О. Нові дані щодо архітектурно-будівельної структури турецької лазні у Нижньому дворі Аккерманської фортеці / С.О. Біляєва, Ю.В. Болтрик, Р.Б. Гуцуляк, А.М. Мартинюк-Медвецька, К.В. Присяжний // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Центр пам'яткознавства АН України і УТОПШ. - Вип. 18. - К., 2009. - С. 399-403.
 17. Біляєва С.О. Історико-археологічні дослідження 2008-2009 рр. у м. Білгороді-Дністровському та м. Очакові / С.О. Біляєва, І.В. Карашевич, О.Є. Фіалко // Нові дослідження козацької доби в Україні. Центр пам'яткознавства АН України і УТОПШ. - Вип. 19. - К., 2010-в. - С. 448 – 454.
 18. Біляєва С.О. Про роботу Південної середньовічної експедиції у 2009 р. / С.О. Біляєва, І.В. Карашевич, О.Є. Фіалко // Археологічні дослідження в Україні 2009 р. - Київ-Луцьк, 2010-г. - С. 35.
 19. Богуславський Г.С. Фрагмент турецького Аккерману (будівельні рештки османського часу з охоронних розкопок 2005 року в Аккерманській фортеці) / Г.С. Богуславський // Археологічні дослідження Львівського університету. – Вип. 10. - Львів, 2007. - С. 210-216.
 20. Дмитров Л.Д. Розкопки в Тірі – Аккермані - Білгороду-Дністровському / Л.Д. Дмитров // Археологія. - № 2. – 1948. - С. 210-211.
 21. Дмитров Л.Д. Білгород-Дністровська археологічна експедиція / Л.Д. Дмитров // АП УРСР. - № 2. – 1949. - С. 39-52.
 22. Дмитров Л.Д. Розкопки в м. Білгород-Дністровському в 1947 р. / Л.Д. Дмитров // АП УРСР. - № 4. – 1952. - С. 59-64.
 23. Дмитров Л.Д. Основні підсумки Ізмаїльської археологічної експедиції / Л.Д. Дмитров // АП УРСР. - № 5. – 1955. - С. 111-123.
 24. Клейман И.Б. Стратиграфия культурного слоя городища Тиры-Белгорода / И.Б. Клейман // Античная Тира и средневековый Белгород. – К., 1979. - С. 54-75.
 25. Кравченко А.А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII-XIV в.) / А.А. Кравченко. – К., 1986.
 26. Крижицький С.Д. Стан і завдання археологічних досліджень Тіри-Білгорода / С.Д. Крижацький // Вісник АН УРСР. - № 7. – 1972. - С. 47-53.
 27. Мезенцева Г.Г. Раскопки в Белгород-Днестровской крепости / Г.Г. Мезенцева // АО 1980 г. – М., 1981. - С. 283.
 28. Мезенцева Г.Г. Открытия в Белгороде-Днестровском / Г.Г. Мезенцева, И.А. Иваненко // АО 1978 г. – М., 1979. - С. 369-370.
 29. Мезенцева Г.Г. Средневековый Белгород-Днестровский / Г.Г. Мезенцева // Археология УССР. – Т. 3. – К., 1986. – С. 513–518.

30. Рабинович М.Г. Исследование средневековых слоев Белгорода-Днестровского в 1954 и 1958 гг. / М.Г. Рабинович. // КСИА АН СССР. - № 113. – 1968. - С. 102-107.
31. Рабинович М.Г. Молдавский дом XV в. из Белгорода-Днестровского / М.Г. Рабинович // Тези доповідей XV наукової конференції ІА АН УРСР. - К., 1972. - С. 405.
32. Самойлова Т.Л. Исследования античной Тире и средневекового Белгорода // Т.Л. Самойлова, В. Кожукару, Г.В. Батизат, Г.С. Богуславский, С.П. Смольянинова // Археологічні відкриття в Україні 1998-1999 рр. - К., 1999. - С. 145-146.
33. Самолова Т.Л. Раскопки Тире-Белгорода в 2002 г. / Т.Л. Самойлова, В. Кожукару, С.П. Смольянинова, Г.С. Богуславский, П.В. Остапенко // Археологічні відкриття в Україні 2001-2002 рр. - К., 2003. - С. 249-253.
34. Самолова Т.Л. Исследования античной Тире и средневекового Белгорода / Т.Л. Самойлова, Г.С. Богуславский, П.В. Остапенко, С.П. Смольянинова, Н.Е. Ветчинникова, О.К. Савельев // Археологічні дослідження в Україні 2009 р. - Київ-Луцьк, 2010. - С. 370-371.
35. Тимченко В.Н. Колонна с арабской надписью 1710 г. из Аккермена / В.Н. Тимченко // Тира – Белгород-Аккерман (материалы исследований). – Одесса, 2010. – С. 182–183.
36. Фурманская А.И. Исследования Тире / А.И. Фурманская // КСОАМ 1962 г. - Одесса, 1964. - С. 56-63.
37. Фурманская А.И. Раскопки Тире в 1962–1963 гг. / А.И. Фурманская // Античная Тира и средневековый Белгород. – К., 1979. – С. 5-19.
38. Шлапак М. Белгород-Днестровская крепость. Исследование средневекового оборонного зодчества / М.Шлапак. – Кишинев, 2001. – 237 с.
39. Штерн Э.Р. О последних раскопках в Аккермане / Э.Р. Штерн. // ЗООИД. - № 23. – 1901, - С. 33-61.
40. Штерн Э.Р. Раскопки в Аккермане летом 1912 г. / Э.Р. Штерн. // ЗООИД. - № 31. – 1913. – С. 92-101.
41. Avakian G. Săpăturile dela Cetatea Albă / G. Avakian // АСМІВ. – Fasc. 3. – 1931. – Р. 47-104.
42. Bilyayeva S. Historical-archaeological investigations at Akkerman (Bilhorod-Dnistrovsky) fortress, Ukraine 2009 / S. Bilyayeva, V. Ostapchuk., J. Bennet, O. Fialko, C. Finkel, R. Haddelsey, T. Wazny // Anatolian Archaeology. – Volume 15. – London, 2009. – Р. 6-7.
43. Bilyayeva S. The Ottoman Northern Black Sea Frontier: the View from a Historical and Archaeological Project / S. Bilyayeva, V. Ostapchuk. // The Frontiers of the Ottoman World. In ed. Andrew Peacock, British Institute at Ankara and Oxford University Press, New York Proceedings of the British Academy. – № 156. – 2009-a.– Р. 137-170.
44. Bilyayeva S. Historical-archaeological investigations at Akkerman (Bilhorod-Dnistrovsky) fortress, Ukraine 2010 / S. Bilyayeva, O. Fialko, A. Turner, T. Wazny // Anatolian Archaeology. – Volume 16. – London, 2010. – Р. 7-8.
45. Bratianu G.I. Contributions à l'histoire de Cetatea Albă (Akkerman) aux XIII et XIV
46. Bratianu G.I. Recherches sur Vicina et Cetatea Alba / G.I. Bratianu. – Bucuresti, 1935. – 68
47. Finkel C. Historical-archaeological investigations at Akkerman (Bilhorod-Dnistrovsky) fortress, Ukraine, 2008 / C. Finkel, S. Bilyayeva, V. Ostapchuk // Anatolian archaeology. – Volume 14. – London, 2008. – Р.8-10.
48. Nicoresku P. Lucrările de consolidare și de restaurare la Cetatea Albă / P. Nicoresku // СМІВ. – № 3. – 1931. - Р. 115-128.
49. Nicoresku P. Foilles de Tyras / P. Nicoresku // Dacia. N.S. – № 3/4. - 1933. - Р. 557-601.

Список скорочень

АО – Археологические открытия

АП УРСР – Археологічні пам'ятки УРСР

ЗООИД – Записки Одесского Общества Истории и Древностей

КСИА АН СССР – Краткие сообщения Института археологи АН

КСОАМ – Краткие сообщения Одесского археологического музея

УТОПІК – Українське товариство охорони пам'яток історії та культури

СМІВ – Comisiunea Monumentelor istorice, reștiunea Basarabia

Ігор Креховецький

науковий співробітник відділу археології
Національного заповідника „Давній Галич”
м.Галич

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГАЛИЦЬКОГО ЗАМКУ. МИНУЛЕ І СЬОГОДЕННЯ

Галицький замок розташований у м. Галич Івано – Франківської області в південно–східній частині міста на найближчій до Дністра мисоподібній вершині льодовикового придністровського кряжу, висотою 60 метрів над рівнем річки. Ця вершина є головною ландшафтною домінантою міської околиці. З трьох сторін Замкова гора оточена стрімкими урвищами, а з четвертої – південної – має штучний глибокий і широкий рів (дуже схожа оборонна структура була і в княжому Галичі XI – XIIIст., тепер с.Крилос Галицького р-ну (Рис. 1).

Більшість істориків і краєзнавців вважає, що Галицький замок був побудований в XI – XII столітті. Зважаючи на те, що на місці сучасного Галича за княжих часів була торгова пристань, на Замковій горі обов’язково мусів би існувати оборонний пункт для контролю за нею і він одночасно унеможлилював несподіваний напад ворожих військ на стольне місто з півночі. Також, впритул до східної сторони Замкової гори йшов давній гостинець до центру княжого міста (за 5 км, на південь від Галицького замку).

Польський історик і краєзнавець Є. Геленіуш у своїй праці «Розмови про Польську Корону» (т. 1., Краків, 1873 р.) писав, що «Галич над самим Дністром має замок старовинний, про початки якого не говорять ні хроністи, ні традиції. За часів Яна Длугоша (XIVст.) замок був вже старий і невідомо ким збудований...» [11, с. 7]. Український історик і мистецтвознавець Йосиф Пеленський відзначав: «Не могла така гора, в такому місці над Дністром, аж до XIV і XV століття стояти пусто, без хосену...» [10, с. 38-39].

Такої ж думки були і місцеві краєзнавці Лев Чачковський та Ярослав Хмілевський, які вважали, що до завоювання польським королем Казимиром цих земель – в княжу добу – тут стояла якась твердиня [12, с. 44].

Доктор історичних наук Володимир Грабовецький теж відносить початки Галицького замку над Дністром до княжих часів. Він вважає, що спочатку це була дерев’яна споруда VI-XIст., яка в період XII-XIVст. переросла в міцний кам’яний замок галицьких князів. З півночі і заходу він був майже недоступний, а з півдня і сходу його захищали оборонні, частково природні і насипні вали [6, с. 129].

Думки цих дослідників підтверджують новітні археологічні дослідження. З історичних джерел відомо, що Галицький замок був ключем Південної Русі. На початку XIIIст. тут стояв окупаційний гарнізон угорських військ.

З приходом польських правителів і утворенням Галицького староства та у зв’язку з частими нападами на Галичину татарських, молдавських та угорських феодалів польський сейм вирішив укріпити Галич. У 1367 році розпочалося будівництво на горі, над Дністром і Луквою, замку. Спочатку це була дерев’яна споруда, обнесена земляними валами. Тоді ж замок стає резиденцією королівської влади на Галицькій землі. З інших джерел дізнаємось, що замок був збудований волинським князем Любартом у 1350-1352 роках.

Широкомасштабні археологічні дослідження на території Галицького замку, на жаль, не проводились, також, не збереглося його плану чи графічного зображення періоду XIV –XVI ст. Започаткував археологічні дослідження Галицького замку історик, археолог і краєзнавець О. Чоловський. У 1890 р. він заклав кілька шурфів, провів обміри руїн і достатньо переконливо реконструював план замку. На жаль, до нас дійшли лише фрагменти його роботи, вказує у своїй